

Körfez’de İki Rakip: İran-Suudi Arabistan (Güvenlik İkilemi Bağlamında Bir Değerlendirme)¹

Feyzanur Bayracı²

Zehra Doğan³

Özet

İnsanlığın varoluşundan günümüze kadar güvenlik bir ihtiyaç olarak görülmüştür. Bireyden topluma ve devlete kadar tüm aktörler her daim bir güvenlik arayışı içerisinde olmuştur. Ne var ki tehdidin belirsizliği korkuyu beslemiş ve güvenlik ihtiyacını bir çıkmaza sokmuştur. Daha fazla güvenlik isteyen bireyler, toplumlar ve devletler kaçınılmaz bir şekilde daha fazla güvensizlik içerisine düşmüştür ve bu durum bir güvenlik ikilemi olarak tezahür etmiştir. Ortaya çıkan güvenlik paradoksu özellikle toplumlar ve devletler için çatışmaların ve kimi zaman da savaşların nedenidir. Bu sebeple bu paradoks güvenlikle ilgili akademik çalışmaların da konusu olmuştur. Herbert Butterfield, John H. Herz ve Robert Jervis gibi isimlerce geliştirilen “güvenlik ikilemi” kavramı bu paradoksu açıklamaya çalışan yaklaşımlardan biridir. Bu çalışmada, güvenlik ikilemi yaklaşımı bağlamında Körfez bölgesinde İslam dininin farklı yorumlamalarını benimseyen ve farklı etnik kökenlere sahip olan iki önemli güç İran ve Suudi Arabistan arasındaki bölgesel rekabet ele alınmaktadır. Bu doğrultuda, öncelikle kısaca güvenlik ikilemi yaklaşımı açıklanmaktadır. Ardından hangi faktörlerin İran ve Suudi Arabistan’ı güvenlik ikilemine sürüklediği hususu iki ülke arasında rekabet yaratan jeopolitik, etnik, dini, mezhepsel unsurlar üzerinden

- 1 Bu çalışmada Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan “Arap Baharı”nın Derinleştirdiği İran-Suudi Arabistan Arasındaki Güvenlik İkilemi ve Bu İkilemin Bölgesel Rekabete Etkisi” başlıklı yayınlanmamış yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.
- 2 Yüksek Lisans Mezunu, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBE, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-mail: feyzanur_2424@hotmail.com ORCID:0000-0002-8842-6246.
- 3 Dr. Öğretim Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBE, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-mail: eszehra.dgn@gmail.com ORCID:0000-0001-8885-6572.

analiz edilmiştir. Çalışmanın hem güvenlik ikilemi ile ilgili literatüre hem de İran-Suudi Arabistan ilişkileri ile ilgili çalışmalara katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

1. Giriş

Uluslararası İlişkiler disiplininde güvenlik kavramı önemli anahtar kavramlardan birisi olarak değerlendirilmektedir. Tarihsel olarak süreç içerisinde güvenlik kavramı dönemlerin ve koşulların farklılığına bağlı olarak meydana gelen tehdit ve risk unsurlarına göre şekillenmiştir. Güvenlik kavramının şekillendiği dönemlerden birisi olan Soğuk Savaş döneminde ise güvenlik ikilemi kavramı ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Soğuk Savaş döneminde uluslararası güvenlik yaklaşımlarından birisi olarak ortaya çıkan güvenlik ikilemi kavramı incelenerek, Orta Doğu coğrafyasının iki önemli aktörü olan İran ve Suudi Arabistan arasındaki güvenlik ikilemine odaklanılmaktadır. Nitekim buldukları coğrafya nedeniyle tarihsel süreç içerisinde etkileşim halinde olan İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet unsurları güvenlik ikilemlerinin anlaşılması için önem arz etmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada öncelikle kavramsal çerçeve oluşturmak amacıyla güvenlik ikilemi kavramı ele alınmakta ve iki ülkenin güvenlik politikalarına değinilmektedir. Ardından Körfez bölgesinde giriştikleri liderlik yarışında İran ve Suudi Arabistan arasındaki karşılıklı rekabet alanları ele alınarak, iki ülke arasındaki jeopolitik, etnik, dini ve mezhepsel rekabet incelenmektedir.

2. Güvenlik İkilemi

Güvenlik ikilemi kavramı, savaşların neden olduğunu ve nasıl meydana geldiğini tartıştığı bir çalışmada Herbert Butterfield tarafından tanımlanan, aynı dönemde John H. Herz tarafından kavramsallaştırılan ve daha sonra da Robert Jervis tarafından geliştirilen bir kavramdır. Güvenlik ikilemi kavramı Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkan bir yaklaşımdır. Bu nedenle kavram ortaya çıktığı Soğuk Savaş döneminde disipline hâkim olan realist paradigmanın öğelerini yansıtmaktadır. Daha sonraki dönemlerde uluslararası ilişkiler disiplininde yer alan öteki teorilerle de bağdaştırılmış ve savaş, çatışma, silahlanma, rekabet, saldırı, savunma gibi birçok konunun anlaşılması ve açıklanması için önem arz eden bir kavram olmuştur (Bilgiç, 2011, 124).

Güvenlik ikilemi kavramı ilk olarak John Herz tarafından 1951 yılında “Political Realism and Political Idealism” adlı kitapta kullanılmış ve Herz tarafından kavramsallaştırılarak literatüre kazandırılmıştır. Herz, güç dengesinin devletler sistemindeki işlevinin nasıl gerçekleştiği sorusu üzerine incelemeler gerçekleştirmiştir. Herz, birimlerin anarşik yapı içerisinde

değerlendirilmesi fikri üzerinde yoğunlaşmıştır ve Herz'in; şüpheye, korkulara, silahlanma yarışlarına ve savaşa neden olan korunma araçlarını edinme ihtiyacı fikrine odaklanması sonucunda güvenlik ikilemi kavramı ortaya çıkmıştır (Herz, 2003, 8).

Herz, güvenlik ikileminin nihai kaynağını uluslararası sistemin anarşik yapısına atfetmiştir. Herz, güvenlik ikileminin anarşi altındaki devletlerin birbirlerinin niyetlerine karşı hissettikleri korku ve belirsizlik hasebiyle devletlerin kendi güvenliklerini sağlayabilmek için daha fazla güç biriktirmelerinden kaynaklandığını ileri sürmüştür (Herz, 1951, 17). Herz güvenlik ikilemini şu şekilde açıklamaktadır;

“Bir birlik içerisinde örgütlenmeden birbirleriyle yan yana yaşayan gruplar ve bireyler, başka gruplar ve bireyler tarafından saldırıya maruz kalma, tahakküm altına alınma, sindirilme ve yok olma gibi güvenlik kaygıları taşımaktadır. Bu endişeler sonucunda bireyler veya gruplar saldırılara karşı kendi güvenliklerini sağlamak ve başka grupların gücünün etkilerinden korunmak için daha fazla güç elde etmeye yönelirler. Bu durum diğer birey ve grupları daha güvensiz hale getirir ve onları en kötüsüne hazırlanmaya zorlar. Güç birikiminin adeta yarış haline geldiği böyle bir ortamda hiçbir birey ve grup kendini tamamen güvende hissedemeyeceği için güç birikiminin kısır döngüsü daima devam eder” (Herz, 1951, 19).

Herz'e göre, insanların özünde barışçıl mı, işbirlikçi mi, saldırgan mı, otoriter mi olduğunun herhangi bir önemi bulunmamaktadır. Herz için insani olarak var olan güvensizliğin tetikleyici gücü antropolojik, biyolojik, ontolojik yahut dinsel değildir. İnsani güvensizliğin asıl nedeni, insanın sosyal bir varlık olmasından kaynaklanmaktadır. İnsanları temelde bir ikilem içerisine iten şey “homo homini lupus” durumu ve insanların sosyal yaşamında komşusunun niyetlerine ilişkin algıladığı kaygılarıdır (Herz, 1951, 11).

Herz ile aynı tarihlerde “History And Human Relations” isimli kitabını yayınlayan Herbert Butterfield 'da güvenlik ikilemine benzer bir konuyu ele almaktadır. Butterfield, tarih boyunca yaşanmak zorunda kalınan bazı savaşları birer trajedi olarak değerlendirmektedir. Savaşların trajedik olmasının nedenini ise esasen savaşma niyeti taşımayan karar alıcıların savaşmak zorunda kalmaları durumundan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Butterfield, iki taraf arasında tarafların savaşmaktan kaçındığını; ancak birbirlerinin niyetlerinden asla emin olamayacaklarını ve bu sebeple de tarafların her birinin korku ve şüphe ile kuşatıldığını ileri sürmüştür. Butterfield, bu tutumun insanları çileden çıkararak büyük bir diyalektik sıkışma olduğunu ileri sürerken bu durumu da “mutlak çıkmaz (absolute

predicament)” ve “indirgenemez ikilem (irreducible dilemma)” şeklinde adlandırmıştır (Butterfield, 1951, 19).

John H. Herz ve Herbert Butterfield’ın ardından Robert Jervis’de 1970’li yıllarda güvenlik ikilemi kavramı üzerinde yeniden çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Jervis, güvenlik ikilemini yapısal olarak ele almış ve uluslararası politikada var olan sorunlardan birisi olarak değerlendirmiştir. Jervis’e göre; bir devlet tarafından kendi güvenliğini artırmak için kullandığı araçlar diğer devletler tarafından güvenliklerinin azalması anlamına gelmekte ve uluslararası politikada bir devletin güvenlik kazanımı çoğu zaman kasıtsız olarak diğer devletler tarafından bir tehdit olarak algılanabilmektedir. Jervis, iki devletin de hissettiği güvenlik ikileminin uyumlu ideolojilere sahip olması, etnik yapılarının benzerliği, ortak kültürlere sahip olmaları sonucunda güvenlik ikileminin etkisinin azalabileceğini aksi takdirde yani, iki devletin ideolojilerinin, değerlerinin, kültürlerinin uyumsuz olması durumunda ise güvenlik ikileminin etkisinin artacağını öne sürmektedir (Jervis, 1978, 5).

Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenliğin tanımlanması ve ele alınması hususunda meydana gelen değişimler, bu dönemin dinamiklerini belirlemekte önemli rol oynamaktadır. Çift kutuplu sistemin sona ermesi, uluslararası güvenlik sisteminde de değişimleri beraberinde getirmiştir. Yeni dönemde küreselleşme hız kazanırken, bölgesel ölçekli etnik-dini çatışma ve sorunlar yoğunlaşmasıyla birlikte uluslararası terörizmin, nükleer silah tehditlerinin, ekonomik ve demokratik istikrarsızlıkların var olduğu soğuk savaş sonrası dönemde güvenliğin yeniden düşünülmesi ve tartışılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Bakan, 2007, 36-37). Gerçekleşen bu değişimlere paralel olarak güvenlik ikilemi kavramı da yeniden değerlendirilerek geliştirilmiştir.

Bu dönemde öne çıkan isim Barry R. Posen’dur. Posen’e göre, güvenlik ikilemleri özellikle iki koşul geçerli olduğunda yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. İlk koşul, saldırı ve savunma için kullanılacak askeri güç ve yeteneklerin benzer olduğu ve devletlerin birbirlerinin niyetlerini ayırt edemedikleri durumları ifade etmektedir. İkinci koşul ise saldırının savunmaya karşı etkinliğinden kaynaklanan durumları ifade etmektedir. Posen’e göre, saldırı harekâtı savunma harekâtından daha etkilidir ve devletler hayatta kalmak isterlerse saldırıyı seçerler. Bu, siyasi bir kriz durumunda önleyici savaşı teşvik edebilir; çünkü saldırının algılanan üstünlüğü, savaş olası görüldüğünde ilk saldırıyı teşvik etmektedir (1993, 28-29).

Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik ikilemi kavramında meydana gelen değişikliklerden en önemlisi geleneksel güvenliğin merkezinde yer alan odağın “devlet” aktöründen “toplum” aktörüne kaymış olmasıdır. Bu dönemde ötekenden hissedilen belirsizlik ve tehditler dış etkenlerden

ziyade toplum içerisinde yaşanan etnik, dini çatışmalara ve kimlik sorunlarına odaklanılmaktadır. Bu bağlamda, Paul Roe tarafından geliştirilen toplumsal güvenlik ikilemi kavramı önem arz etmektedir. Soğuk savaş sonrasında Roe, güvenlik ikilemi kavramını “kimlik” açısından kavramsallaştırmıştır (Olesker, 2011, 383).

Roe, ”Ethnic Violence and Societal Security Dilemma” adlı kitabında toplumsal güvenlik ikilemi kavramını ortaya atmaktadır. Geleneksel güvenlik ikilemi ve toplumsal güvenlik ikilemi kavramlarını bir arada değerlendirerek, devletlerarasında ortaya çıkan güvenlik ikilemlerinden ziyade topluluklar arasında ortaya çıkan güvenlik ikilemlerine odaklanmaktadır. Roe, bir grubun kendi kimliğini güvende tutmak için gerçekleştirdiği eylemlerin diğer gruplarda tepkiye neden olması neticesinde her iki grupta da meydana gelen güvensizlik hissinin bir toplumsal güvenlik ikilemi yarattığını savunmaktadır (Roe, 2005, 73).

Kavram özelinde gerçekleşen bir diğer önemli gelişme Shiping Tang tarafından 2009 yılında gerçekleşmiştir. Tang, çalışmasında güvenlik ikilemi kavramının temellerini atan Herz, Butterfield ve Jervis’in tanımlamalarından hareketle “BHJ Formülasyonu” olarak adlandırdığı bir yaklaşımla güvenlik ikilemi kavramının tanımlamalarını ve ayrıntılarını geliştirmeyi hedeflemiştir (Tang, 2009, 593). Buna göre, güvenlik ikilemi en az sekiz temel varsayma dayanmaktadır; fakat Tang için bu temel sekiz yön arasında gerçek bir güvenlik ikileminden söz edebilmek için üç temel zorunluluk bulunmaktadır. Devletlerarasında bulunması gereken bu temel zorunluluklar; anarşi, her iki tarafta da kötü niyetlerin olmaması ve bir miktar güç birikimidir. Diğer yönler, güvenlik ikileminin ya sonuçları ya da düzenleyicileri arasında yer almaktadır (Tang, 2009, 595).

Güvenlik ikilemi yaklaşımına dair gerçekleştirilen bu teorik değerlendirmenin ardından çalışmanın sonraki bölümlerinde İran’ın ve Suudi Arabistan’ın benimsedikleri güvenlik politikalarına değinilecektir ve İran ile Suudi Arabistan arasında rekabet yaratan alanlar ele alınarak iki ülke arasındaki bu rekabet alanlarının nasıl güvenlik ikilemine neden olduğu analiz edilecektir.

3. İran’ın ve Suudi Arabistan’ın Güvenlik Politikaları

Körfez bölgesinin iki komşu ülkesi İran ve Suudi Arabistan Ortadoğu’da başat bir güç olmayı hedeflemektedir ve gerek dış politikalarını gerekse de güvenlik politikalarını bu yönde geliştirmektedir.

Özellikle İran; karşılaştığı tehditler ve riskler karşısında iç politikasında dengeyi sağlayabilmek, dış politikasında ise hedeflediği amaçlara meşruluk

kazandırabilmek adına güvenikleştirme pratikleri ile hareket etmektedir. İran maruz kaldığı tehdit veya risk unsurları karşısında kimi zaman saldırgan kimi zaman da savunma odaklı bir tutum alarak değişken bir yaklaşım sergileyebilmektedir (Çelenk Jahangiri, 2019, 621). Pragmatik bir dış politika yaklaşımına sahip olan İran, tehdit algılamaları bağlamında ulusal güvenlik stratejilerini geliştirmektedir. İran öncelikli olarak askeri, ekonomik, siyasi ve nükleer kapasitelerini artırmayı ve bu faaliyetler sayesinde ulusal çıkarlarını korumayı hedeflemektedir.

İran, savunma stratejisine de oldukça önem atfetmekte ve bu doğrultuda askeri stratejisini, rejimin güvenliği ve toprak bütünlüğünün sağlanması esaslarına dayandırarak bölgesel bir güvenlik yapısı oluşturmayı hedeflemektedir (Saikal ve Vestenskov, 2020, 21). Nükleer bir güce sahip olmak ve savunma sisteminin güçlü olması da İran için önem arz etmektedir. İran'ın ulusal güvenliğinin ana hedefi kendi kaynaklarının gücüne dayanmak ve caydırıcılıktır (Bulğur, 2021, 217). Bölgesel olarak üstün bir güç olma arzusu ve caydırıcı bir güce sahip olmayı hedefleyen İran bu anlamda önemli bir kapasiteye sahiptir. İran'ın nükleer güce sahip olma arzusu ve nükleer güce verdiği önem bu stratejisinden kaynaklanmaktadır (Bulğur, 2021, 222).

Suudi Arabistan'ın güvenlik yaklaşımı ise Körfez bölgesinde başat bir rol üstlenmek, Orta Doğu bölgesinde başka bir gücün yükselişe geçmesini engellemek, Arap politikalarının radikalleşmesine engel olmak ve çevresinde çıkabilecek sıcak çatışmaları engel olmak şeklinde sıralanabilir (Acar, 2018, 147). Suudi Arabistan, Basra Körfezi bölgesinde yer alan ve Sünni yönetime sahip ülkeler arasında en mühim askeri güce sahip ülkedir. Aynı zamanda petrol gelirleri nedeniyle yüksek kazanç elde eden Suudi Arabistan bu kazancı savunma faaliyetlerini artırmak doğrultusunda silahlanmak için yoğun bir şekilde kullanmaktadır (Kalaycı, 2017, 108).

Suudi Arabistan'ın silahlanma faaliyetlerine önem vermesi bölge ülkeleri tarafından tehdit olarak algılanmakta ve aynı zamanda bölgede bir silahlanma yarışımı tetikleyebilmektedir. Bu bağlamda Suudi Arabistan'ın yakın komşusu olan ve savunma faaliyetlerine önem veren İran, bölgede rekabet içerisinde olduğu Suudi Arabistan'ın silahlanması nedeniyle kendisine yönelik bir tehdit ve risk algılamaktadır. Bu durum iki ülke arasındaki güvenlik ikilemini tetiklemektedir.

Öte yandan İran'ın benimsediği caydırıcılık politikasının önemli bir hususunu oluşturan nükleer faaliyetleri de Suudi Arabistan için güvensizlik yaratmakta ve İran'a karşı tehdit algısını beslemektedir. Bu nedenle İran'ın nükleer faaliyetlerini tehdit olarak algılayan ve güvensizlik içerisinde hisseden Suudi Arabistan'ın güvenlik önlemlerini artırması da ve iki ülkeyi bir güvenlik

ikilemine sürüklemektedir. Bu bağlamda her iki ülkenin de benimsemiş olduğu güvenlik politikaları tehdit, risk, tehlike ve belirsizlik barındırmakta ve İran ile Suudi Arabistan arasında güvenlik ikilemini tetiklemektedir.

4. İran ve Suudi Arabistan Arasındaki Rekabet Alanları

Orta Doğu Bölgesinde başat bir güç olmak adına rekabet eden İran ve Suudi Arabistan birçok alanda da karşı karşıya gelmektedir. İran ve Suudi Arabistan arasında hem jeopolitik hem de mezhepsel rekabet bulunmakta ve bu rekabet iki ülke arasında karşılıklı olarak güvenlik endişelerinin artmasına ve güç birikimine neden olmaktadır. Birbirlerine yönelik algıladıkları belirsizlik, tehdit ve tehlike unsurlarıyla kuşanan iki ülke arasındaki güvenlik ikileminin anlaşılması için iki ülkeyi karşı karşıya getiren jeopolitik, mezhepsel ve güvenlik arayışından kaynaklı güç rekabetini değerlendirmek adına rekabet unsurlarının incelenmesi faydalı olacaktır.

4.1. İran ve Suudi Arabistan Arasındaki Jeopolitik Rekabet

İran, jeopolitik olarak Avrupa ve Asya arasında yer almaktadır. İran; Orta Doğu, Kafkaslar ile Orta ve Güney Asya'yı birbirine bağlaması hasebiyle İslam dünyasının kavşak noktasında bulunmaktadır. Bu nedenle İran, bölgede yer alan diğer topluluklarla etnik, dini, kültürel, siyasi ve tarihi bağlara sahiptir ve bu bağ da İran'a önemli bir etkinlik kazandırmaktadır (Dehshirive ve Shahmoradi, 2020, 213).

Aynı zamanda Hürmüz Boğazı İran'ı jeopolitik olarak önemli kılan bir başka husustur. Nitekim Orta Doğu petrollerinin çıkış kapısı konumunda bulunan Hürmüz Boğazı'nın denetimini elinde bulunduran İran'ın stratejik önemini yadsımak imkânsızdır (Rigiderakhshan, 2020, 398). Önemli enerji kaynaklarını bünyesinde barındıran İran, bu çıkış kapısını kapattığı takdirde küresel ekonomide dengeleri sarsabilecek güce sahiptir (Akkoyunlu, 2007, 72).

Kaynak: Şii Hilali, Wikipedia

İran jeopolitiği söz konusu olduğunda İran dış politikasında da önemli bir yere sahip olan “Şii Hilali” kavramına da değinilmesi gereklilik arz etmektedir. İran’ın jeopolitik açıdan yaptığı bir strateji olarak değerlendirilen Şii Hilali politikası; İran’ın Körfez’den Mısır’a kadar uzanan bölgede Şiilik aracılığıyla teopolitik hâkimiyet kurmayı hedeflediği bir stratejidir (Ekşi, 2017, 47). İran’dan başlayan ve Şii nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerin belirli bir kısmının harita üzerinde birleştirilmesiyle meydana gelen hilal biçimindeki şekil ‘Şii Hilali’ olarak adlandırılmaktadır. “Şii hilali” bölge ülkeleri için ve özellikle de Suudi Arabistan için bir tehdit olarak görülmektedir ve Şii jeopolitiğinde İran-Suudi Arabistan rekabeti öne çıkmaktadır.

Öte yandan Suudi Arabistan, Körfez bölgesinde nüfusu ve coğrafi büyüklüğü ile doğal bir etki alanına sahiptir. Karasal alanda sahip olduğu boyutla bulunduğu bölgenin en büyük devleti olan Suudi Arabistan, coğrafi olarak Asya bölgesinin de 5. büyük ülkesidir. Aynı zamanda Suudi Arabistan Arap coğrafyasının 2. ve dünyanın da en büyük 12. ülkesi konumundadır (Şahin ve Seyedi Asl, 2022, 32). Suudi Arabistan’ın nüfusu yaklaşık 35 milyondur ve Körfez ile Orta Doğu’nun öteki ülkeleri ile kıyaslandığında homojen bir nüfus yapısına sahip olan tek ülkedir. Suudi halkı Arap ve Müslümandır (Efeşil, 2013, 108).

Aynı zamanda Suudi Arabistan'ın Mekke ve Medine gibi İslam dünyası için önem arz eden iki kutsal kenti içine alması teo-politik ve jeopolitik olarak bu ülkeyi önemli kılmaktadır. Suudi Arabistan bu yönüyle İslam dünyası için de önemli bir ülke konumundadır (Domazeti, 2021, 1). Suudi Arabistan, toprak sınırları içerisinde İslam'ın doğuş yerlerini barındırması sebebiyle özel bir gurur duygusu hissetmekte ve bu kutsal şehirlerin koruyucusu olmaları bakımından kendini İslam dünyası içerisinde İslamiyet'i ve İslamiyet'in getirdiği yaşam tarzını savunmakla yükümlü kılmaktadır (Efegil, 2013, 106).

Bu bağlamda geniş toprak parçalarına, yeraltı zenginliklerine, büyük nüfus oranlarına sahip olan ve Körfez'de başat bir güç olmak adına yarış içerisinde bulunan İran ve Suudi Arabistan arasında jeopolitik rekabet açığa çıkarken bu rekabet iki ülkeyi güvenlik ikilemine de sürüklemektedir.

İki ülke arasındaki jeopolitik rekabet doğal kaynaklar üzerinden de açığa çıkmaktadır. Gerek İran gerekse Suudi Arabistan petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından oldukça zengindir. İran ve Suudi Arabistan arasındaki jeopolitik rekabet, İran'ın petrol çıkış kapılarını kontrol etmesi ile tetiklenmektedir ve Suudi Arabistan'ın Basra Körfezi'ndeki geçiş güzergâhı güvenliğine tehdit oluşturma ihtimali dâhilinde tehdit algılamasına neden olmaktadır. Bu bağlamda Körfez bölgesinin iki önemli komşu ülkesi, gerçekleştirdikleri jeopolitik rekabette birbirlerinin niyetlerinden emin olamamakla birlikte toprak bütünlüklerine yönelik bir tehdit algılamakta ve belirsizlik durumu iki ülkenin güvenlik ikilemlerini tırmandırmaktadır.

Aynı zamanda İran ve Suudi Arabistan arasında var olan jeopolitik gerginliğin bir diğer nedeni ise güvenlik algılamalarındaki farklılıklardan ve dolayısıyla da iki ülkenin de güvenlik endişelerinden kaynaklanmaktadır. Suudi Arabistan, Körfez bölgesinde ki güvenliği küresel bir güç olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile olan ilişkiler ağı aracılığıyla sağlarken, İran için güvenlik yalnızca bölgede yer alan devletler tarafından sağlanmalıdır (Domazeti, 2017, 3).

Bu açıdan İran'ın ve Suudi Arabistan'ın bölge özelindeki güvenlik tutumları farklılık göstermektedir ve güvenliklerini sağlamak adına gerçekleştirdikleri faaliyetler iki ülkenin de birbirlerine yönelik algıladıkları belirsizlik, tehdit ve tehlike unsurlarını perçinleyerek güvenlik ikilemini beslemektedir.

4.2. İran ve Suudi Arabistan Arasındaki Etnik, Dini, Mezhepsel Rekabet

İran ve Suudi Arabistan dış politikasında önemli bir yer tutan ve iki ülke arasındaki rekabeti derinleştiren bir diğer unsur, aynı dini paylaşımlarına karşın etnik ve mezhepsel anlamda sahip oldukları farklılıklarıdır. Yukarıda

jeopolitik rekabet başlığı içerisinde de bahsedildiği üzere İran; Fars etnik kimliğine sahip, Şia mezhebini benimseyen ve teokratik İslam Cumhuriyeti ile yönetilen bir ülkeyken; Suudi Arabistan, Arap etnik kimliğine sahip, Sünni mezheplerin alt kolunu oluşturan Vehhabilîği benimseyen ve teokratik monarşi ile yönetilen bir ülkedir. Bu bağlamda İslam dininin iki farklı yorumu olan Şii’liği ve Vehhabilîği benimsemiş olan İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabetin değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Tablo 1: İran’ın ve Suudi Arabistan’ın Etnik, Dini ve Mezhepsel Yapısı

	İRAN	SUUDİ ARABİSTAN
Etnik Grup	Fars	Arap
Din	İslam	İslam
Mezhep	Caferi-i İsna’aşeriyye (Şii)	Vehhabi (Sünni)

İran topraklarında %90-95 oranında Şii, %5-10 oranında ise Sünni nüfus yaşamaktadır. Aynı zamanda nüfusunun küçük bir bölümü Zerdüşt, Yahudi ve Hristiyanlardan oluşmaktadır. Sert bir anayasaya sahip olan İran anayasasının 12. ve 177. maddelerine göre İran’ın resmi dini İslam’dır. Aynı maddeler gereğince İran’ın resmi mezhebi de Caferi-i İsna’aşeriyye’dir ve bu hükümler değiştirilemezdir (Kılınç, 2008, 921).

İslam’ın merkezi konumunda bulunan Suudi Arabistan’ın ise nüfusunun yaklaşık %90’ını Araplar, %10’unu ise Asya ve Afrika halklarından oluşturmaktadır (Lüleci, 2015, 194). Suudi Arabistan, anayasasının ilk maddesine göre, İslami Arap Devletidir. Temelini Kur’an-ı Kerim ve peygamber sünnetinden almakta ve resmi mezhebini anayasada yer alması da Vehhabilik oluşturmaktadır (Sevinç, 2017, 172).

Her ne kadar İran ve Suudi Arabistan İslam dinini benimsemiş olsa da bölgenin iki önemli gücü mezhepsel olarak bir rekabet ve çatışma içerisindedir. Bu durumun temel nedeni, Suudi Arabistan’ın devlet dini olarak Vehhabilîği, İran’ın ise Şii’liği benimsemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Her iki ülkede İslam çatısı altında kendi inancını yayma arzusu içerisinde bulunmakta ve bu durumda birbirlerine yönelik tehdit algılamalarına neden olmaktadır. Suudi Vehhabilîğe göre, İslam’ın tek kaynağını Kuran-ı Kerim ve Peygamberin sünneti oluşturmaktadır. Bu, kıyaslanamaz ve süreç içerisinde meydana gelen gelişmelerle yeniden yorumlanamaz bir durumdur. Aynı zamanda Vehhabilik, Vehhabilik inancına mensup olmayan herkesi kâfir saymaktadır (Yılmaz, 2011, 54).

Suudi Arabistan, Şiileri kâfir olarak görmenin yanı sıra Şiileri devlet ideolojisine yönelik birer düşman ve ülke içerisindeki istikrara ve toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdit olarak değerlendirmektedir (Luomi, 2008, 4). Vehhabilik, Şiiliği algılama biçimi nedeniyle Şiilerin gerçekleştirdiği eylemleri şirk olarak değerlendirmekte ve bu durum iki ülkenin ilişkilerine de yansiyarak bir husumet ortaya çıkarmaktadır. Özellikle Şiilerin gerçekleştirdiği aşure kutlamaları, adak yahut dilek dilemek amacıyla gerçekleştirilen türbe ve mezarlık ziyaretleri Vehhabiler tarafından şirk olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Şiiler, Suudi Arabistan tarafından hem toplumsal ve siyasi hem de dini manada ikinci sınıf vatandaş olarak görülmektedir. (Lüleci, 2015, 211).

Öte yandan 1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam Devrimi ile İran, monarşiden bir İslam Cumhuriyeti'ne evrilmiş ve İran'da gerçekleşen İslam Devrimi, Suudi Arabistan ve İran ilişkilerinde düşmanlık ve çatışma döneminin başlamasına neden olmuştur. İslam Devrimiyle birlikte Humeyni'nin devrim ideolojisi ve devrim ihracı politikası Körfez bölgesinde yer alan öteki ülkeler için de birer meydan okumayı temsil ederken bu meydan okumadan en çok tehdit algılayan ülke Suudi Arabistan olmuştur (Bahi, 2018, 96).

İslam'ın Şii mezhebinin, bölgede önemli bir konuma sahip olan İran'da siyasi bir güç olarak ortaya çıkması Sünni bir yönetime sahip olan Suudi Arabistan tarafından açık bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bu tehdidin İran İslam Devrimi'nin ardından bariz bir şekilde şiddetlendiğini söylemek mümkündür. Hem devrimle birlikte Ayetullah Humeyni'nin Şiiliği ihraç etme politikası hem de bölgede diğer ülkelerde yaşamlarını sürdüren Şii azınlıkların haklarını koruma söylemi Suudi Arabistan'ın temel endişesini oluşturmaktadır. Petrol zengini doğu eyaletlerinde yoğunluklu olarak Şii nüfus barındıran Suudi Arabistan, bu bölgede yaşayan Şiilerin İran'ın devrim ihracının etkisiyle ayaklanabileceği ve toprak bütünlüğüne zarar verebilme olasılığından endişe duyarak bir tehdit algısı hissetmektedir (Huwaidin, 2015, 72).

Bu açıdan her iki ülkenin de yalnızca aynı mezheplere sahip buldukları toplumlar dışında var olan ve farklı kimliklere sahip olan toplumlar üzerinde de söz sahibi olarak güçlerini kullanabilmek adına Şiileştirme ve Vehhabeleştirme politikası izlediğini söylemek mümkündür. Bu durum iki ülkenin mezhepsel rekabetini artırmakta ve bir çatışmaya dönüşmesine sebebiyet verebilmektedir (Kocatepe, 2017, 75).

Bu bağlamda İran'ın ve Suudi Arabistan'ın birbirlerine karşı mezhepsel olarak algıladıkları güvensizlik ve tehdit durumu Körfez'in iki önemli gücü olan bu iki ülkeye doğal bir çatışma zemini hazırlamaktadır. Her

iki ülkenin de tehdit algılaması ve güvensizlik kaygısı nedeniyle hareketle dış ve güvenlik politikalarını şekillendirdiklerini söylemek mümkündür. İki ülkede benimsedikleri inançlar ile ötekinden tehdit algılamaktadır. Bu tehdit ise Orta Doğu bölgesinde İran'ın Şiiliği, Suudi Arabistan'ın ise Vehhâbilîği ihraç ederek üstünlük sağlayarak İslam âleminde söz sahibi olabileceğini düşünmesinden kaynaklanmaktadır (Çapar ve Koç, 2022, 25). İnanç farklılıkları iki ülkenin güç mücadelesini derinleştirerek güvenlik ikilemine neden olmaktadır. Aynı zamanda Suudi Arabistan topraklarında barındırdığı Şii nüfusun İran'ın rejim ihracı politikasının etkisinde kalarak ayaklanmasından endişe duymakta ve tehdit algısı derinleşmektedir. Bu nedenle mezhepsel farklılıkların ve izlenen politikaların iki ülke arasında toplumsal güvenlik ikilemine de neden olduğunu söylemek mümkündür.

5. Sonuç

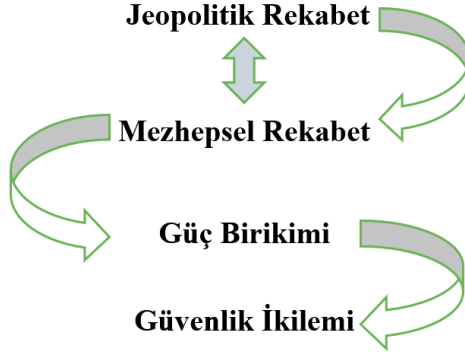
Hatırlanacağı üzere; çalışmanın teorik kısmında, John Herz, güvenlik ikilemini tanımlarken yan yana yaşayan gruplar ve bireylerin başka gruplar ve bireyler tarafından saldırıya maruz kalma, tahakküm altına alınma, sindirilme ve yok olma gibi güvenlik kaygıları taşıdığına dikkat çekerken bu endişelerin birey ve grupları daha fazla güç elde etmeye yönelttiğini belirtmişti. Birey ve grupların daha güvensiz hale gelmesi ve en kötüsüne hazırlanması güç birikimini bir yarış haline getirerek bir kısır döngüsü yaratmaktaydı. Güvenlik ikilemi olarak adlandırılan bu çıkmaz devletlerarasındaki rekabet ve çatışma unsurlarının anlaşılabilirliği ve açıklanabilirliği için de önem arz etmektedir. Özellikle aynı coğrafyada yer alan ve farklı dinamiklere sahip olan devletlerin birbirlerinin egemenliklerine yönelik oluşturdukları tehdit ve tehlike algısı ile şekillenen güvenlik ikilemi, İran ve Suudi Arabistan arasında da açıkça gözlemlenebilmektedir. Zira Körfez'in iki komşu ülkesi olan İran ve Suudi Arabistan sahip oldukları jeopolitik konumları, etnik ve mezhepsel farklılıkları ve dış politika tutumları ile benimsedikleri güvenlik yaklaşımları hasebiyle sık sık karşı karşıya gelmektedir.

İran ve Suudi Arabistan güvenlik politikaları bağlamında benimsemiş oldukları tutumları nedeniyle birbirlerine yönelik belirsizlik, tehdit ve tehlike algılamaktadır. Nitekim iki ülke de Orta Doğu bölgesinde başat bir güç olabilme arzusu taşımakta ve bu doğrultuda politikalarına yön vermektedir. Özellikle iki ülke tarafından savunma amaçlı gerçekleştirilen güvenlik politikaları iki ülkenin de daha fazla güç edinimine neden olmaktadır. Nitekim İran'ın caydırıcılık politikası Suudi Arabistan tarafından tehdit ve tehlike olarak algılanırken, Suudi Arabistan'ın da savunma amaçlı gerçekleştirdiği silahlanma faaliyetleri İran tarafından tehdit ve tehlike olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda her iki ülkede birbirlerine yönelik

niyetlerinden emin olamamakla birlikte tehdit, tehlike, korku algılamakta ve güvenlik ikilemi ile kuşanmaktadır.

Zengin doğalgaz ve petrol rezervlerine sahip Orta Doğu bölgesinde, önemli geçiş noktalarında bulunan İran ve Suudi Arabistan sahip oldukları konumları ve bölgede başat bir güç olmak adına yürüttükleri üstünlük mücadeleleri sebebiyle karşılıklı olarak tehlike algılamakta ve jeopolitik bir rekabet içerisinde bulunmaktadırlar. Aynı zamanda jeopolitik anlamda İran'ın "Şii Hilali" politikasını da iki ülkenin tehdit algısını derinleştiren bir unsur olarak değerlendirmek mümkündür. İran'dan başlayarak Orta Doğu bölgesinde Şii toplumların yaşamlarını sürdürdüğü ülkelerin, harita üzerinde birleştirilmesiyle ortaya çıkan hilal şekli nedeniyle "Şii Hilali" olarak adlandırılan bu politikayla İran, diğer ülkelerde yaşayan Şii nüfuslar üzerinde etkin bir güç kurarak söz hakkına sahip olmayı ve Orta Doğu bölgesinde teopolitik bir hâkimiyet kurmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda Şii Hilali, bölge ülkeleri ve özellikle de Suudi Arabistan'ın çevrelenmişlik hissini artırmakta ve Suudi Arabistan, İran'ın Şii Hilali politikasından kaynaklı olarak tehdit altında hissetmektedir. Bu nedenle İran'ın Şii Hilali politikası iki ülke arasındaki jeopolitik rekabeti tetiklemede ve güvenlik ikileminin tırmanmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda İran ve Suudi Arabistan arasındaki jeopolitik rekabetin mezhepsel rekabetle de ilintili olduğunu söylemek mümkündür.

Egemenliklerini kazandıkları tarihten itibaren dönem dönem yumuşak dönem dönem de gergin seyreden iki ülke arasındaki ilişkiler özellikle İran İslam Devriminin gerçekleşmesiyle mezhepsel rekabet bağlamında oldukça gerginleşmiştir. İran'ın Şiiliği, Suudi Arabistan'ın Vahhabiliği benimsemesinden kaynaklı olarak karşı karşıya gelen iki ülke dış politikalarında da kendi inançlarını yaymak amacıyla "Şiileştirme" ve "Vehhableştirme" politikaları izlediği için birbirlerinin toprak bütünlüklerine karşı bir tehdit algılamaktadır. Özellikle Suudi Arabistan'ın doğu eyaletlerinde yaşamlarını sürdüren Şii toplumların varlığı, Suudi Arabistan'ın İran'ın izlediği bu politikadan oldukça korku ve tehdit algılamasına neden olmaktadır. Aynı zamanda iki ülkenin de İslam dinini yayma hedefi taşıması ve İslam âleminde söz sahibi olan başat bir güç olma hedefi iki ülkeyi karşı karşıya getirerek hem jeopolitik hem de mezhepsel bir rekabete sokmaktadır.

Bu değerlendirmeler ışığında İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabetin güvenlik ikilemi ile sonuçlanan bir sarmal olduğunu değerlendirmek mümkündür. Nitekim İran ve Suudi Arabistan arasında rekabet unsurlarının iç içe geçtiğini aynı zamanda birbirleri ile ilintili olduğunu söylemek mümkündür. Zira İran ve Suudi Arabistan arasındaki jeopolitik ve mezhepsel rekabet birbiriyle girift bir yapı içerisinde bulunmaktadır. Aynı zamanda iki ülke arasındaki jeopolitik rekabet mezhepsel rekabeti, mezhepsel rekabette güvenlik unsurlarını tehdit etmesi nedeniyle güç birikimini tetikleyebilmekte ve bu sarmalda iki ülke arasındaki güvenlik ikileminin daha da şiddetlenmesine neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akkoyunlu, N. (2007). Değişen Dünya Düzeninde İran Jeopolitiği, (*ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 63-76.
- Bakan, Z. A. (2007). Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Güvenlik Teorileri ve Türkiye'nin Güvenlik Algılamaları, *21. Yüzyıl Dergisi*, 35-50.
- Bahi, R. (2018). Iran-Saudi Rivalry In Africa: Implications For Regional Stability. *Middle East Policy*, 25(4), 26-40.
- Bilgiç, A. (2011). Güvenlik ikilemini yeniden düşünmek güvenlik çalışmalarında yeni bir perspektif, *Uluslararası İlişkiler*, 8(29), 213-142.
- Çapar, G.& Koç E. (2023). İran ve Suudi Arabistan İlişkilerindeki Çatışma Dinamikleri: Bölgesel Güç Mücadelesinin Kimlik Perspektifinden İncelenmesi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 1(43), 23-49.
- Çelenk Jahangiri, C. (2019). İran'ın Tehdit ve Risk Halkaları Ekseninde Güvenlik Yaklaşımları: Teorik Bir Değerlendirme, *XI. Uluslararası Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi "Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Temel Gelişme ve Dinamikleri"*.
- Bulgur, N. (2021). The Analysis of Iran's National Security Strategy Within The Framework of Sectoral Securitization Theory and Its Impact on Turkey-Iran Relations. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi*, (2), 215-236.
- Butterfield, H. (1951). *History And Human Relations*, Collins, 254.
- Dehshiri, M. R. & Shahmoradi, H. (2020). Resurgence of Geopolitical Rivalry in the MENA after the 'Arab Spring'. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 14(2), 194-215.
- Domazeti, R. (2021), Suudi Arabistan, Dünya Kriz Bölgeleri 17, *İNSAMER*, M1-54.
- Domazeti, R. (2017). Suudi Arabistan-ABD İlişkileri. *İnsamer Analiz*, 20(8).
- Diriöz, A. O. (2012). Suudi Arabistan Dış Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri. *Ortadoğu Analiz*, 4(39), 94-100.
- Efegil, E. (2013). Suudi Arabistan'ın dış politikasını şekillendiren faktörler. *Ortadoğu Analiz*, 5(53), 104-13.
- Ekşi, M. (2017). İran'ın Transnasyonel ve Teopolitik-Şiilik-Temelli Kamu Diplomasisi, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi İran Özel Sayısı*, 46-66.
- Herz, J. H. (1950). Idealist internationalism and the security dilemma. *World Politics: A Quarterly Journal of International Relations*, 157-180.
- Herz, J. H. (1981). Political realism revisited. *International Studies Quarterly*, 25(2), 182-197.
- Herz, J. H. (2003). The security dilemma in international relations: background and present problems. *International Relations*, 17(4), 411-416.

- Huwaitin, M. B. (2015). The security dilemma in Saudi-Iranian relations. *Review of History and Political Science*, 3(2), 69-79.
- İnat, K. Yegin, A. Kurt, V. Gürler, R. T. Özdemir, Ö. B. Özdemirci, A. S. & Akdoğan, İ. (2016). İran-Suudi Arabistan Rekabetinin Bölgesel Yansımaları. *Seta*.
- Jervis, R. (1978). Cooperation under the security dilemma. *World Politics: A Quarterly Journal of International Relations*, 167-214.
- Kılınc, A. (2008). İran Anayasa Hukukunun Genel Esasları. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 907-948
- Kocatepe, D. (2017). Suudi Arabistan-İran Rekabeti: Mezhep Görünümlü Çıkar Çatışması. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 67-101.
- Luomi, M. (2008). The Regional Shia-Sunni Divide in The Middle East The Finnish Institute of International Affairs.
- Lüleci, M. (2015). Suudi Arabistan ve Ortadoğu'daki Varlık Mücadelesi, *İnsamer Analiz*.
- Olesker, R. (2011). Israel's Societal Security Dilemma and the Israeli-Palestinian Peace Process, *Nationalism and Ethnic Politics*, 17(4), 382-401.
- Posen, B. (1993). The Security Dilemma and Ethnic Conflict, *Survival*, 35(1), 27- 47.
- Rigiderakhshan, M. (2020). İran'ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler. *Vakanivis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 390-410.
- Roe, P. (2005). *Ethnic violence and the societal security dilemma*. Routledge. London
- Saikal, A. and Vestenskov, D. (2020). Iran's national security and operational capability. Scandinavian, *Journal of Military Studies*, 3(1), 18-30.
- Sevinç, H. (2017). Din Üç Devlet Suudi Arabistan-Vatikan Ve İsrail'in Siyasal Sistem Analizi. *Researcher*, 5(3), 169-199.
- Şahin, M. & Seyedi Asl, S. (2022). Suudi Arabistan'ın Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2022 (57)
- Tang, S. (2010). The security dilemma: A conceptual analysis. In *A Theory of Security Strategy for Our Time* (pp. 33-71). Palgrave Macmillan, New York.
- Yılmaz, C., (2011). İran ve Suudi Arabistan'ın Bitmeyen Bölgesel Rekabeti, *Ortadoğu Analiz*, 3(26).